

Prirodno pravo

U okviru predavanja danas tematiziramo pojam prirodnog prava u filozofiji prava; u okviru navedene teorije bit će opisana shvatanja prirodnog prava kod više predstavnika ovog pravca (Dekart, Hobs, Lok, Ruso, Grocius, Spinoza, Žan Žak Rusoa etc.). U završnom dijelu predavanja bit će predstavljeni oblici manifestacije prirodnog prava, kao i kritika prirodnog prava od strane pozitivizma.

Ključne riječi: pozitivistička teorija o društvu, pravo, prirodno pravo, pozitivno pravo, važenje i legitimnost pravnih pravila;

Rene Dekart

Osvit novog stoljeća otvara nove ideje u filozofiji prava. Značajni filozofi rane epohe novog stoljeća su Dekart, Hobs, Lok, Ruso, Grocius, Spinoza i drugi.

Rene Dekart, kroz mnogobrojne svoje naučne radove, filozofske rasprave i ličnu korespondenciju sa savremenicima, temeljno i sistematično, činjenično i metodološki organizovano, hrabro ali i ništa manje vješto, razotkrivao je zablude i predrasude srednjeg stoljeća, rušio skolastičke dogme. Preciznije rečeno, Dekart je najprije razorio skolastičku logiku, zatim aristotelovsku fiziku, i na kraju, zajedno sa njima, i srednjevjekovnu predstavu o svijetu kao cijelini. Dekart je nazvan „ocem filozofije prava novog stoljeća“. *U revolucionarnosti kartezijanske filozofske misli, spojeni su elementarni principi nagovještaja modernog postskolastičkog prava. Ti elementarni principi su: racionalnost prava, autonomnost aktera prava, jasnost i pristupačnost jezika prava. Teologiji, pišaće Dekart, nema mjesta među naukama. Nasuprot teologiji, pravo kao jedan vid demonstriranja ljudske mudrosti, svrstava se u istinske nauke ne samo oslobođenjem od hipoteke rizične „skolastične učenosti“, već i potpunom zasnovanošću prava na logici i metodi koja dolazi od „prirodne svijetlosti uma i zdravog ljudskog razuma“.* Protezanjem racionalnosti prava do sfere korisnosti i svrsishodnosti logično se povezuje sredstvo i svrha u pravu. Tako će se racionalnost prava, povezanost sredstva i svrhe u pravu, u kontekstu kartezijanske filozofije, pojaviti ne samo kao spoj, ili čak jedinstvo teorijskog i praktičnog, nego kao i presudan činilac u razlikovanju istinitog od lažnog, jer je jedino ono (racionalno) u stanju da valjano vodi čovjekov svakodnevni život i interes.

Autonomnost subjekta prava ispoljava se u Dekartovoj filozofskoj premisi: cogito, ergo sum - mislim, dakle, postojim. U „kartezijanskom“ pravu, *ius auctoritas ne određuje više ne lex aeterna, ni ius divinum*, još manje sholastička pravna tradicija, već čovjekov razum koji ga čini autonomnim subjektom, slobodnim u svom pravnom, političkom i konačno, društvenom djelovanju. Misleće, kao kvintesencijalnost autonomnosti subjekta, prema Dekartovom sudu, podjednako se nalazi u svakom čovjeku. Tako ovo Dekartovo filozofsko uvjerenje o jednakosti svih ljudi po razumu, i njihovim bivanjem autonomnim subjektima u djelovanju, pronalaženju i dokazivanju istine, postaje podsticajan obrazac kretanja modernih ideja u okviru filozofije prava (Vukadinović; Stepanov, 2004: 41).

Jezik prava, prema kartezijanskom duhu treba da je jasan, razumljiv i pristupačan. Na taj način će biti dostupan širem krugu ljudi, običnih ljudi, zapravo, taj će jezik biti dostupan onim autonomnim subjektima prava i kroz umijeće vladanja jezikom oni će isto tako potvrđivati svoju autonomnost mislećeg subjekta. Jasan i pristupačan jezik, ne samo prava već uopšte nauke i filozofije, treba da dopre do svih onih čiji način mišljenja nije opterećen predrasudama, zabudama i raznim sumnjivim ili lažnim učenjima. Dekartov skup pravila i filozofskih principa je lako prevodiv na područje prava i judikature: „osloboditi se predrasuda, podvrgnuti ponovnom ispitivanju dogmatska mišljenja i stavove, raščistiti sa pojmovima, biti moćan vlastitog duha, kao vlastite samostalnosti i nezavisnosti i imati na umu Boga, pravo ili pravdu. Judikatura je, sa promjenljivim izgledima na uspjeh, vječito u potrazi za pravilom, istinom i autonomijom“ (Vukadinović; Stepanov, 2004: 42). Doktrina prirodnog prava polazi od tvrdnje da postoji uređenje društvenih odnosa različito od pozitivnog prava, koje je više u hijerarhiji, ima apsolutno važenje i apsolutno je pravedno, a proizilazi iz prirode, božje volje, ili iz ljudskog razuma. Ideja prirodnog prava je u logičkoj vezi sa idejom pravde, čije vrijednosti država svojim pozitivnim pravom treba da izražava.

Moderno prirodno pravo razvijeno u 17. i 18. stoljeću apostrofira da temelj svakog socijalnog udruživanja i svake političke obaveze mora biti činjenica da zajednicu čine ljudi kao nosioci neotuđivih prirodnih prava. Ne radi se, dakle, samo o tome da ljudi žive u zajednici već da su oni njeni stvaraoci, što znači da zajednica nastaje tek kad svi slobodni pojedinci, koji su do tada živjeli u prirodnom stanju, sklope sporazum o udruživanju. Na ovaj način je ustanovljeno bitno novo razumijevanje odnosa pojedinca i društva. Moderno prirodno pravo ističe da čovjek - pojedinac i logički i istorijski prethodi svakom obliku društvenog organizovanja, uključujući i državu, kao aktera koji

integriše društvo i provodi zaštitu prava svakog pojedinca koja mi pripadaju u okviru zajednice. Pojedinaac je nosilac izvjesnih neotuđivih prava koja stiže samim činom rođenja i koja se stoga nazivaju prirodnim pravima. To isto tako znači da ova prava čovjeka niko – na ni država – ne može negirati, niti oduzeti. Otuda efikasna zaštita individualnih prava jeste jedini razlog zbog koga ljudi napuštaju prirodno stanje i oblikuju državu, i zbog toga se država ne može razumijeti ni opravdati iz sebe same. Ona je samo sredstvo koje ljudi stvaraju radi maksimalno mogućeg očuvanja svojih vječitih i neotuđivih prava (Vukadinović; Stepanov, 2004: 50).

Jedno od ključnih pitanja učenja o prirodnom pravu jeste sama suština prava, a jedan od glavnih problema jeste određivanje odnosa između prava i morala. Osnovna odrednica je zahtev da sadržaj prava treba biti moralan. Teoretičari prirodnog prava ne prihvataju da je pravo samo izraz volje i standarda neke grupe ili društva. Naprotiv, oni veruju u apsolutne vrednosti i pravo shvataju kao sredstvo za ostvarenje tih vrednosti. Svi oblici teorije prirodnog prava u većoj ili manjoj meri zasnivaju se na tezi da postoji značajna veza i preklapanje između prava i morala. Shodno tome, pravo se ne može u potpunosti sagledati bez njegovog određenja prema moralu.

Kao ključne razlike između prava i morala kao društvenih sistema normi uobičajeno se navode: 1) pravo ima društveni (objektivni) karakter, a moral individualni (subjektivni); pravo pretpostavlja društvo, a moral ne; 2) pravni propisi imaju prinudni karakter, u smislu mogućnosti države da prinudnim sredstvima (prisilom) iznudi ponašanje zahtijevano pravnom normom, nasuprot autonomnom karakteru moralnih normi.

Sofisti

Posebno mjesto u razvoju ideje prirodnog prava imali su filozofi prosvetitelji antičke Grčke - sofisti, koji su pravili distinkciju između prirode (*physis*), koja izražava viječni poredak kosmosa i zakona (*nomos*), o čijoj sadržini odlučuju polisi, čime su utrljali put učenju o pravu prirode.

Aristotel

Aristotel naglašava da pravo političke zajednice (*politikon dikaion*) može biti ili prirodno pravo (*phisikon*), sa svuda jednakom važnošću, bez obzira da li je usvojeno ili nije, ili pozitivno pravo (*nomikon*), za koje je isprva bilo sporno da li je važno ovako ili onako, ali to više nije, otkako je zakonski ustanovljeno. Za određivanje suštine prirodnog prava, odnosno njegove svrhe i cilja od neprocenjivog su značaja Aristotelova razmatranja o

pravdi (dikaion). Neke ljudske radnje su u skladu sa prirodom i stoga su prirodno dobre, dok druge nisu u skladu sa prirodom i stoga su prirodno loše. Država i pravo treba da štite i izražavaju pravdu.

Stojička filozofija

Stojička filozofija je izuzetno zaslužna za razvoj prirodno pravne doktrine, prvenstveno zbog utemeljenja principa univerzalnosti prirodnog prava. Stoci su prirodno pravo proglasili merilom valjanosti svih zakona i svih pojedinačnih država. Od naročitog je značaja uticaj koji je ovo stanovište imalo na rimsko prirodno pravo, a naročito rad Cicerona.

Ciceron

Ciceron je zakone države podredio univerzalnim moralnim principima koje izražava prirodno pravo, postavljajući zahtev pred državu i pozitivno pravo da osiguraju poštovanje privatne svojine i života građana. Njegovo učenje je izvršilo izuzetan uticaj na kasniju rimsku pravnu nauku i ranu etiku hrišćanstva. Jedno od velikih dostignuća prirodnog prava jeste zasnivanje sistema prava univerzalne vrednosti. Reč je o Justinijanovom kodeksu (Corpus Iuris Civilis) iz 529. godine n.e. Uspostavljena je distinkcija između prava koje stvara i sprovodi država izražavajući interes jedne određene društvene zajednice (ius civile) i opšteg prava naroda (ius gentium), koje su ljudi stvorili radi međusobnog saobraćanja. Konačno, postoji i pravo koje uvek važi i koje odgovara onome što je uvek dobro i pravično (bonum et aequum), a reč je o prirodnom pravu.

Toma Akvinski

Prirodno pravo, prema mišljenju srednjovekovnih crkvenih pravnika, kanonista, vodi do Boga. Snaga njegovih normi proističe iz činjenice da su one potvrđene i sprovedene otkrovenjem. Zbog svog božanskog karaktera, prirodni zakon je apsolutno obavezujući i nadvladava sve druge zakone. Najjasnije viđenje ideje prirodnog prava ponudio je sv. Toma Akvinski, koji polazi od pretpostavke da čitavim univerzumom vlada božanski um, a to racionalno božansko upravljanje stvorenim stvarima naziva Viječnim zakonom. Akvinski pravi razliku između sudjelovanja racionalnih stvorenja i onih koja to nisu u Vječnom zakonu, pri čemu je Prirodni zakon sudjelovanje racionalnih stvorenja u Vječnom zakonu i sudjelovanje Vječnog zakona u racionalnim stvorenjima. U tom smislu koncepcija prirodnih zakona predstavlja izraz čovekovog dostojanstva i moći, obezbeđivanje osnova moralnosti i temelj društvenih i političkih institucija. Osim toga,

prirodno pravo predstavlja vrhovno mjerilo kojim se ima procenjivati valjanost ovih institucija. Otuda se pravna filozofija izdvaja iz teologije, a prirodno pravo se sekularizira.

Začetnici racionalnog prirodnog prava

Začetnicima modernog, racionalnog prirodnog prava smatraju se Hugo Grocijus i Žan Žak Ruso.

Hugo Grocijus

Hugo Grocijus svoju teoriju međunarodnog prava upravo bazira na prirodnom pravu. Grocijus razdvaja božansko pravo (*ius divinum*) i ljudsko (*ius humanum*), u koje ubraju i *ius nature*. Svojom čuvenom hipotezom da čak ni volja svemoćnog ne bi mogla da promeni ili poništi prirodno pravo, čija bi objektivna validnost bila očuvana, Grocijus raskida teološke korelacije koje su dominirale filozofijom prirodnog prava u srednjevjekovnom periodu.

Dalje, kao što je već apostrofirano, značajnu ulogu pri utemeljenju racionalističkog prirodnog prava odigrala je Teorija društvenog ugovora i njen najznačajniji protagonist

Žan Žak Ruso

Žan Žak Ruso – filozof i historičar, pedagog i polemičar, liričar i romansijer, poeta i kompozitor. On polazi od stava da pojedinci slobodno postignutim dogovorom utvrđuju svoja međusobna prava i obaveze. Društveno uređenje za njega predstavlja „sveto pravo“. Međutim, ovo pravo „ni u kom slučaju ne proizilazi iz prirode, već se zasniva na dogovoru. Bitno je da se zna kakve su vrste ovi dogovori. Ruso je principijelno negirao povezanost kvaliteta vlasti sa fizičkim osobinama čovjeka - sa stanovišta svog aksioma „prirodne slobode“. Principijeno odricanje ili ograničavanje slobode je moguće jedino putem ugovora, i jedino tako faktička vlast može da postane legitimnom (Vukadinović; Stepanov, 2004: 44).

Dalje, država je kod Rusoa veoma moćna, ako ne i totalitarnija nego kod Hobsa. Nijedan građanin ne može za sebe da rezerviše ili zahtijeva više prava iz prirodnog stanja. Ukoliko s druge strane, zaključi društveni ugovor, građanin se samoodricanjem potpuno i bez izuzetka utapa u državu. A to znači, na osnovu društvenog ugovora postoji pravna jednakost svih podanika pred zakonom, propisana obaveza služenja u oružanim snagama, odgovornost građana za svoje postupke prema državi. Bit, suština jednog zakona je da se on prema građanima uvijek i bezuslovno odnosi na opšti način, odnosno, da se na opšti način odnosi prema političkoj zajednici kao cjelini. Zato je samo po sebi

razumljivo da je suveren (narod) i zakon jedno te isto, ili drugim riječima: da je narod jedini zakonodavac. Politička zajednica je ona država koje je utemeljena (na) zakonima, bez obzira na njen ustavni oblik. Prema tome, samo se legitimnoj državi priznaje karakteristika zbiljske političke zajednice; jer se svrha svakog sistema zakonodavstva svodi na dvije glavne stvari: na slobodu i jednakost. Zakon je jedini konstituens pravde, i time zbiljskog života političke zajednice. Zato je zakonodavna vlast neodvojiva od naroda; ona je drugo ime za narodnu suverenost (Vukadinović; Stepanov, 2004: 45). Princip narodne suverenosti može se razumijeti samo u funkciji njegovo poimanja zakona i razlike između zakonodavstva i izvršne vlasti odnosno uprave koja iz tog principa nužno proističe. Prirodni zakon nije dovoljan za regularan čovjekov život jer mu nedostaje efikasna sankcija, a time je onemogućena unutrašnja veza između prava i dužnosti – spontana sloboda je neograničena akcija. Otuda pravde, socijalne harmonije, političke zajednice i socijalnog života, sigurnosti, slobode i jednakosti ne može biti bez zakona koje ljudi utvrđuju i poštuju; jer u građanskom stanju ili društvu su sva prava određena zakonom. Odbacivanjem ideje i prakse političkog predstavništva, Ruso smatra narod jedinim legitimnim suverenom, koji neposredno sklapa društveni ugovor (Vukadinović; Stepanov, 2004: 51).

Demokratija je po mišljenju Rusoa isuviše savršen oblik vladavine, a društveni život je isuviše izopačen da bi ona bila moguća. Ruso u vezi sa tim piše: „Da postoji kakav narod bogova, on bi sobom upravljao demokratski. Tako savršena vlada nije za ljude. Protivno je prirodnom poretku da veliki broj vlada nad malim brojem. Ne može se zamisliti da narod ostane neprekidno sakupljen u jednom tijelu, da bi se bavio javnim poslovima, i lako se može ustanoviti da se u tu svrhu ne bi mogli ustanoviti odbori, a da se oblik uprave ne izmjeni.“ Njegov politički ideal je republikansko uređenje što odgovara ideji narodnog suvereniteta (Vukadinović; Stepanov, 2004: 47).

Tomas Hobs

Tomas Hobs otkriva prirodno pravo kao razrešenje problema rata svih protiv svih - omnium contra omnes. Ljudi u prirodnom stanju moraju razumom da nadvladaju instinkte, a prirodno pravo je opšte pravilo kojeg će se u tom slučaju pridržavati. Prirodno stanje Hobs definiše kao situaciju u kojoj ljudi žive bez zajedničke vlasti; to je stanje potpune slobode, potpunog odsustva bilo kakvih spoljašnjih barijera; svako posjeduje „pravo na sve, ne izuzimajući tu ni druge ljude“. Prirodno stanje je - piše Hobs – patološko; ono je posljedica činjenice da su ljudi asocijalna, egoistična bića rukvođena

nekultivisanim strastima i opskurnim interesima. Dalje, prirodni stanje je stanje rata svih protiv svih: *bellum omnium contra omnes* i tu je svako svakome neprijatelj: *homo homini lupus*. Svakako, u takvom stanju se ne mogu izvesti prava normativna prava, a naročito ne obaveze. Ovako pojmljenu neograničenu slobodu pojedinca Hobs naziva prirodnim pravom. Naime, svaki čovjek ima pravo na sve. Stanje takvog nemira formira savjet razuma da se stvore pravila koja omogućavaju opstanak ljudi i omogući skladan život u zajednici. Takva pravila se nazivaju prirodnim zakonima; svi ovi prirodni zakoni mogu biti sumirani u jedan osnovni: *ne čini drugima ono što ne želiš da oni čine tebi*. *Društveni ugovor je normativni oblik sporazuma svih članova zajednice u kojem oni sve svoje moći i svoju snagu prenose na jednu suverenu instancu koja se zove država*. Svaki mogući oblik narušavanja ovog društvenog ugovora, država „u vidu javnog mača presjeka“ i pravno neprikosnoveno, definitivno sankcionira. Na ovoj konstataciji se zasniva i apsolutna državna sila. Najbolje državno uređenje je ono koje na najsigurniji način obezbjeđuje sprovođenje načela prirodnog zakona odnosno prirodnog prava. Svaka država posjeduje neograničenu vlast nad građanima da bi mogla da suzbije njihovu razarajuću snagu. Legitimnost države leži jedino u činjenici da je u stanju da to i ostvari: drugim riječima, u pitanju je obezbjeđivanje pravne sigurnosti (Vukadinović; Stepanov, 2004: 51).

Džon Lok

Po izuzetnom uticaju koje je imalo na liberalizam i konstitucionalizam svakako se izdvaja prirodno-pravno shvatanje Džona Loka, koje je prvenstveno izraženo u njegovom delu Dvije rasprave o vladi (*Two Treaties of Government* (1689)), a da se sažeti u stavu da su pozitivni zakoni samo garancija prirodnih zakona, koji su granica političke vlasti. Ukoliko vladar ide protiv prirodnih prava i ne (za)štiti život, slobodu i pravo svojine, građani imaju pravo na otpor ugnjetavanju i uspostavljenje poretka koji je zasnovan na prirodnom pravu.

Prirodno stanje Džon Lok opisuje kao stanje savršene slobode i jednakosti. „Savršena sloboda“ znači da ljudi djeluju i raspolazu svojim dobrima na način koji smatraju najprikladnijim, bez obaveze da traže bilo čije odobrenje, poštujući jedino granice utvrđene prirodnim zakonom. „Jednakost znači da su sval vlast i jurisdikcija uzajamni, pošto niko nema više vlasti od drugog. Po Loku, pored slobode i jednakosti, u grupu temeljnih prirodnih prava kojima raspolazu pojedinci u prirodnom stanju, spada i svojina. Lok govori o svojini kao apsolutnom i isključivom pravu vlasnika. Da bi rezultat

rada postao svojina potrebna je saglasnost svih. Akt kojim se grupa ljudi saglašava da reguliše i prizna prvatne posjede svojih članova, i da obrazuju zajednicu utvrđujući granice svojih teritorija u odnosu na ostale grupe, predstavlja prvi društvenih ugovor. Osnovni razlog za zaključenje drugog društvenog ugovora leži u nesigurnosti čovjeka u prirodnom stanju. Kako kod Hobsa tako i kod Loka pojedinci napuštaju prirodno stanje kako bi uspostavili mir i sigurnost. Međutim, dok se kod Hobsa oni odriču prirodnih prava u korist zaštite koju im pruža država, kod Loka pojedinci prenose samo vršenje dijela svojih prava na političku vlast, ostajući i dalje originarni akteri tih prava (Vukadinović; Stepanov, 2004: 51).

Prirodno pravo nije samo ideal koji pozitivno pravo treba dostići, već je i kriterijum valjanosti postojećeg, pozitivnog prava. Pristalice pravno-pozitivističkog shvatanja prava su u pravu kada tvrde da prirodno pravo ne sadrži konkretne norme koje bismo mogli da upotrebimo u realnim situacijama, npr. kako urediti imovinsko-pravne odnose. Međutim, prirodno pravo ocenjuje svaki pojedinačni sistem u pogledu pravednosti njegovih pravila. Zahtjeve prirodnog prava možemo otkriti u izreci rimskog pravnika Celzusa *da je pravo umjeće dobrog i pravičnog*.

U 19. stoljeću prirodno pravo je bilo predmet snažnih kritika i negiranja, prije svega zbog nemogućnosti empirijskog dokazivanja važenja pravila. Svoje mjesto je ustupila pravnom pozitivizmu. Svojevrsnu renesansu prirodno pravo doživljava nakon nacističkog nasilja pod okriljem prava, koje je sprovedeno tokom Drugog svjetskog rata. Mora se priznati da prirodno pravo potrebuje pozitivno pravo, koje je jedino normativnog karaktera, odnosno operativno i sposobno da uređuje društvene odnose. Prirodno pravo, s druge strane, dolazi u centar pažnje u momentima kada pozitivno pravo postane normama uređena nepravda, a moralne vrednosti društvene zajednice budu pogažene. Prirodno pravo je zahtev da pozitivno pravo postavi okvir u kome je, u skladu sa zahtjevima pravnog poretka moguće *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* (časno živeti, druge ne dirati, svakom svoje dati).

Prirodno pravo valja razlikovati od teorije prirodnih prava, koja se usko vezuje za Američku i Francusku revoluciju i akte koje su iz njih proizašli (The Declaration of Independance (1776) i Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen (1789), mada je svakako inspirisana prirodnim pravom i političkom misli stoika, delom Huga Grotiusa, Hobsa, Loka, Moteskijea, Rusoa i drugih velikih mislilaca. Prirodno pravo u građanskim revolucijama i u kasnijem procesu političko pravnog uobličavanja novog društva ima

prvenstveno tri osnovne funkcije, javljajući se kao: 1. izvor individualnih prava i sloboda; 2. granica legitimnog djelovanja političke vlasti države; 3. osnov pozitivnog prava. Upravo otuda, u svom najpoznatijem djelu: *Levijatan* (ili materija, oblik i vlast države crkvene i građanske) Tomas Hobs, racionalistički argumentirajući, opisuje prirodno pravnu koncepciju koja se zasniva na pet osnovnih kategorija: prirodno stanje, prirodno pravo, prirodni zakon, društveni ugovor i apsolutistička država (Vukadinović; Stepanov, 2004: 50).

Osnovna obilježja teorije prirodnih prava jesu racionalizam (sekularizam, zasnovanost na prirodnom umu), *individualizam* (prirodna, neotuđiva prava čovjeka) i *radikalizam* (smisao političkih institucija je da očuva prirodna i nezastariva prava čoveka, a kada neka forma vladavine postane štetna po ove ciljeve, narod ima pravo da je promeni ili ukine). Značaj prirodno prava i prepoznavanje prirodnih prava jasno se može videti i u aktivizmu univerzalnih međunarodnih organizacija, poput Organizacije ujedinjenih nacija i usvajanju velikog broja međunarodnih konvencija koje se odnose na ljudska prava i zaštitu svih ljudi, nevezano od njihove nacionalnosti, rase, pola, ili religije. Najvažnija, u ovom pogledu, je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, koja je 1948. godine donijeta pod okriljem Ujedinjenih nacija.

Oblici manifestacije prirodnog prava

Prirodno pravo tvrdi da je superiorno nad pozitivnim pravom. Ova superiornost se dokazivala, u osnovnim crtama, na tri načina - koji obilježavaju tri tipična oblika prirodnog prava skolastički, moderni racionalistički i Hobbesov.

1. Prirodno pravo je jedan skup osnovnih etičkih načela, najopštijih, iz kojih ljudski zakonodavac mora crpiti nadahnuće prilikom postavljanja pravila pozitivnog prava: ova posljednja, prema poznatom izlaganju Sv. Tome, potječu od prirodnog prava (ili *per conclusionem* ili *per determinationem*). Prema ovom shvatanju, prirodno pravo je sistem sastavljen od vrlo malog broja normi (neki kažu: od samo jedne norme), kojima adresati nisu svi ljudi nego prvenstveno zakonodavci. Iz činjenice da su adresati prirodnog prava u prvom redu zakonodavci slijedi i posljedica da se podanici u nekim slučajevima moraju pokoravati čak i nepravednim zakonima ako su legitimno proglašeni (Bobbio, 2015: 21).
2. Prirodno pravo je skup pravila izvedenih iz uma koja daju sadržaj regulaciji, dok je pozitivno pravo skup praktično-političkih sredstava (kao što su uspostavljanje i organiziranje prisilne vlasti) kojima se određuje oblik regulacije; ili, drugim

riječima, prvo je preceptivna strana pravila, ono što daje normativnu kvalifikaciju određenom ponašanju, dok je drugo sankcionirajuća strana pravila, ono što pravilo čini efikasnim u jednom svijetu, kakav je ljudski, gdje strasti sprečavaju mnoge da slijede naloge razuma. U skladu s kantovskom terminologijom, koja po sudu mnogih mislilaca izražava ovo gledište, distinkciji prirodnog prava i pozitivnog prava odgovara razlikovanje između provizornog i definitivnog prava: ono što se u pozitivnom pravu mijenja naspram prirodnom pravu nije sadržaj, nego razne procedure koje služe ostvarenju prirodnog prava. U ovom je značenju prirodno pravo proizvod odnosa koegzistencije pojedinaca izvan države (odnosno u prirodnom stanju), pa stoga njegovi adresati nisu samo zakonodavci nego i pojedinačno sve osobe.

3. Prirodno pravo je osnova ili oslonac čitavog pozitivnog pravnog poretka. Suprotno prethodnoj teoriji, ovdje sadržaj regulacije određuje isključivo ljudski zakonodavac (suveren): funkcija prirodnog prava je naprosto u tome da postavi osnovu legitimnosti vlasti ljudskog zakonodavca propisujući podanicima da se pokore svemu što će suveren zapovjediti. U ovom shvaćanju, kojem odgovara Hobbesova teorija, prirodno pravo se svodi na samo jednu normu. U društvima jednakih: „Trebalo poštivati data obećanja“; u društvima nejednakih: „Trebalo se pokoravati zapovijedima nadređenog“. Kao što vidimo, u ovom shvaćanju prirodni zakon služi isključivo tome da se pokrene sistem; ali, jednom pokrenut, sistem sam po sebi funkcionira. Ovako pojmljen prirodni zakon ima za adresate samo podanike. U usporedbi s prethodnom koncepcijom, uloge prirodnog i pozitivnog prava su ovdje izokrenute: ovdje prirodno pravo omogućuje primjenu pozitivnog prava u smislu zasnivanja njegove legitimnosti, dok je tamo prirodno pravo omogućavalo primjenu pozitivnog prava u smislu osiguravanja njegove djelotvornosti. U kantovskoj doktrini čitavo je pravo prirodno s izuzetkom mehanizma prisile; u Hobbesovoj doktrini ono je čitavo pozitivno s izuzetkom postupka legitimizacije. Ova druga koncepcija pripada, gledajući i historijski, prelazu od prirodnog prava u pravni pozitivizam (Bobbio, 2015: 22).

Pozitivistička kritika prirodnog prava

Razlikovanje triju osnovnih oblika prirodnog prava (prirodno pravo je jedan skup osnovnih etičkih načela, prirodno pravo je skup normi koje nastaju iz uma, i prirodno pravo je osnova ili oslonac čitavog pozitivnog pravnog poretka) dopušta nam određivanje i sažimanje triju osnovnih momenata pozitivističke kritike. Svaki od tih oblika prirodnog prava znači jedan način tvrdnje da pozitivno pravo zavisi od prirodnog prava; tri glavna momenta pozitivističke kritike jesu različiti načini kako se prirodno pravo pobijalo u pozicijama koje je ono uzastopno zauzimalo, sve do njegove potpune eliminacije (Bobbio, 2015: 22).

Protiv prve pozicije prirodnog prava - one tradicionalne ili skolastičke, prema kojoj je prirodno pravo jedan skup osnovnih etičkih načela - pravni pozitivizam je koristio historicističku kritiku koja ne prihvaća samoevidentna etička načela apsolutnih i univerzalnih vrijednosti. Takozvani prirodni zakoni su samo formalni i stoga se mogu ispuniti bilo kakvim sadržajem te tumačiti od svakoga na vlastiti način. Svi glavni filozofski pravci iz prošlog stoljeća bili su u ovom smislu orijentisani protiv prirodnog prava - od desnog do lijevog historicizma, od evolucionističkog do sociološkog pozitivizma, od utilitarizma do pragmatizma, pa sve do iracionalizma. Iz toga je pravni pozitivizam izveo sve konzekvencije: ako nema univerzalno važećih pravila ponašanja, ako su zakoni koji vladaju životom i ljudskim društvom promjenjivi u vremenu, onda nema drugog kriterija za dobro i za zlo do onoga koji od slučaja do slučaja postavlja ustanovljena vlast, ljudski zakonodavac, suveren. Tamo gdje su moguća brojna tumačenja prirodnog zakona najsigurnije je ono tumačenje koje na svojoj strani ima pristanak istorije, izražen ili u obliku političkog uspjeha (realističke teorije) ili u obliku podrške većine (demokratske teorije) (Bobbio, 2015: 22).

Protiv drugog oblika prirodnog prava pozitivistička kritika je uvijek i sve jasnije tvrdila da ne postoje povlaštene pravne materije, te da zbog toga svako ponašanje može postati sadržajem pravne norme. Ono što čini jedno pravilo ponašanja pravnom normom nije ovakav ili onakav sadržaj, nego način njegova proizvođenja i njegova izvršavanja. Ovdje se lako prepoznaju tipična pozitivistička shvaćanja o pravu kao zapovijesti suverena ili kao prisilnoj normi: shvaćanja čija je osobina da pomiču konstitutivni element pojma prava od materije na formu pravnog pravila (odakle i često identificiranje pravnog pozitivizma s formalizmom). U kantovskim terminima, moglo bi se reći da je pravni

pozitivizam u ovom pogledu ona doktrina koja, poričući pravni karakter prava koje je još provizorno, čini od konačnosti bitnu karakteristiku prava.

Treća i posljednja pozicija prirodnog prava je ona, koja prirodnom zakonu pripisuje funkciju Atlanta u pozitivnom pravnom sistemu, a to znači funkciju osnovne norme sistema. Protiv ove pozicije ide izrazito pozitivističko načelo da se pravo ne zasniva na drugom pravu nego na fakti, tj. na principu djelotvornosti. Ono što čini jedan skup pravila ponašanja u određenom društvu pravnim poretom nije više postojanje dužnosti poslušnosti pripadnika toga društva na osnovu jednog nadpozitivnog zakona, nego činjenica, gola činjenica, istorijski provjerljiva, da se tom poretku uobičajeno pokorava većina osoba na koje se on odnosi. Ako je poneki autor još voljan da održava na životu prirodnopravnu teoriju o osnovnoj normi, tada se ova pretvara, kao u doktrini Kelsena i njegovih sljedbenika, ne u jednu normu poput svih drugih, već u jednu naučnu hipotezu, tj. u jednu normu kod koje se ne postavlja problem važenja onako kao što se postavlja kod drugih normi - budući da se njeno postojanje može prihvatiti samo ako se konstatira njena efikasnost (Bobbio, 2015: 23). Na ovaj način pokušava da relativizira pripadnost bilo prirodnopravnom, bilo pozitivističkom shvatanju prava. Za pravilno razumijevanje treba imati u vidu i to da nasuprot Kelzenu, Bobbio smatra da pravna nauka sadrži vrijednosne sudove, odnosno ima ideološko preskriptivnu i pravno kreativnu funkciju. Na kraju, Bobbio, pravilno razlučuje tri različita značenja termina pravni pozitivizam kao i njihove međusobne odnose. Prvo, *pravni pozitivizam je jedan naučni metod koji poima pravo kao iskustvenu činjenicu i koji teži isključivanju vrijednosnih sudova*. Potom pravni pozitivizam *znači i teoriju prava prema kojoj su zapravo bitni atributi: državnost, prinuda, zakon kao isključivi izvor prava i pravni sistem koga karakteriše koherentnost i potpunost*. Najzad, govori i o *pozitivističkoj ideologiji kao vrijednosnom stavu prema kome se poslušnost pravu zasniva na formalnom važenju pravnih normi* (Vukadinović; Stepanov, 2004: 196).

Literatura:

1. Goran Vukadinović; Dragan Mitrović, Uvod u filozofiju prava, Univerzitet Novi Sad, Novi Sad, 2004.
2. Ljubomir Tadić, Filozofija prava, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.
3. Muslija Muhović, Filozofija prava, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2008.

4. Norberto Bobbio, „Jusnaturalizam i pravni pozitivizam,, Revus [Mrežno izdanje], 26 | 2015. Dostupno preko: UR: <http://revus.revues.org/3409>, (Pristupljeno 02. novembra 2017), str. 19-32.